

**SEKSISME IN SCHOOLBOEKEN
NEDERLANDS:
MARIE BLIJFT BREIEN**

Maak een opstel, getiteld:
Een mooi beroep: Piloot.
De meisjes schrijven over:
Een mooi beroep: Stewardess.

Van der Keuken & Planije
Nederlands II: 54.

Na seksisme in Van Dale (Moer 1980: 1) ditmaal een artikel over seksisme in schoolboeken Nederlands. U wordt er moe van!

Wij worden moe van de treurige praktijk, die het helaas nodig maakt om keer op keer te wijzen op seksistisch taalgebruik.

Dédé Brouwer deed met een werkgroep een onderzoek naar de mate waarin en de wijze waarop vrouwen voorkomen in een aantal bekende schoolboeken Nederlands. Een gunstige uitzondering daargelaten, blijken vrouwen in deze boeken de grote afwezigen. Voor zover ze wél voorkomen, worden ze ook nog eens zeer stereotiep afgebeeld.

Inleiding

Dankzij de hernieuwde opleving in de vrouwenbeweging is in de onderwijswereld de belangstelling voor gelijke kansen voor meisjes en jongens de laatste jaren toegenomen. Uiteraard dient dit niet ten koste te gaan van aandacht voor de problematiek rond milieu en school. Verschillende studies wijzen er bovendien op dat milieu en seksie elkaar versterken, wat onder meer inhoudt dat meisjes uit de lagere milieus er het meest bekaaid afkomen. De achterstand van meisjes is te wijten aan diverse factoren zoals socialisatie, interactie tussen leerkracht en leerling en, waarover het in dit verslag zal gaan, het lesmateriaal. In hoeverre en op welke wijze worden meisjes door de stof die in schoolboeken Nederlands wordt gepresenteerd aangesproken? Oftewel hoe vaak gaat het in schoolboeken over meisjes of vrouwen en welk

zelfbeeld en welke toekomstverwachtingen wordt meisjes door middel van deze figuren voorgehouden?

Tot nu toe zijn naar mijn weten voornamelijk lees- en schoolboeken voor de basisschool onderzocht op seksestereotypering (*Plus min boek* 1974, *Sekse en test* 1975). De resultaten zijn van een benauwende uniformiteit: mensen bestaan dikwijls uitsluitend uit jongens en mannen en de enkele vrouw die er in voorkomt is dienstbaar of vertegenwoordigt een van de '... volkomen holle hulzen van huilende vrouwen en meisjes die niets weten, niets kunnen, niets uitleggen en waarvan heel duidelijk *niets wordt verwacht!*' (Kolkman 1974: 25). Zulk lesmateriaal zal meisjes dus niet bepaald motiveren door te leren om later een beroep uit te oefenen.

In hoeverre is er sprake van onzichtbaarheid en stereotiepe weergave van vrouwen in methodes

voor het voortgezet onderwijs?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden hebben we elf synthetische taalmethodes voor mavo, havo en vwo doorgelicht: M. Boot e.a. *Collage* (NIB Zeist 1972/'73/'74), J. Biegstraten e.a. *Functioneel Nederlands* (Wolters-Noordhoff Groningen 1975/'76/'77), J.H. Böse & D.M. van Wiligen *Levende taal* (Wolters Groningen 1961/'64), G.J. van der Keuken & C.A.G. Planije *Nederlands* (Thieme Zutphen z.j.), E.H. Bult & E.S.F. Riemens-Peteris *Opbouw* (Meulenhoff-Educatief, Amsterdam 1978/'79), J.S. ten Brinke & W. Drop *Taal met effect* (Wolters-Noordhoff, Groningen 1979), P.A. Honing & L.N. Santema *Taal leren door zelf corrigeren* (Versluys, Amsterdam 1973), F.J. Dijker & C.A. Keukens *Taal door tong en teken* (Versluys, Amsterdam 1974), J. Vos & H. van der Laan *Taal vandaag* (Ten Brinke, Meppel 1977), J. Boland e.a. *Taalwerk* (Muusses,

Purmerend 1976, J.S. ten Brinke & W. Drop *Wegwijs in het taalverkeer* (Wolters-Noordhoff, Groningen 1972/'73/'75). We hebben ons beperkt tot onderzoek naar seksisme, wat impliceert dat onze uitspraken geen betrekking hebben op de algemene didactische kwaliteiten van de betreffende methodes. We zijn het volgende nagegaan:

- 1 In hoeveel teksten is een meisje/vrouw hoofdfiguur en in hoeveel teksten een jongen/man?
- 2 Is er sprake van seksisme in het voorwoord of de docentenhandleiding en in de voorbeeld- of oefenzinnen?¹

Sekse van de hoofdfiguur

In de volgende tabel wordt het totale aantal teksten per methode gegeven en het aantal keren dat een meisje of een jongen hoofdpersoon is:

Methode	aantal delen	aantal teksten	hoofdfig. meisje	hoofdfig. jongen
Collage	3	74	8	42
Functioneel Nederlands	4	60	4	28
Levende taal	2	28	0	21
Nederlands	4	84	5	60
Opbouw	3	58	8	15
Taal met effect	1	2	0	2
Taal leren door zelf corrigeren	3	63	8	32
Taal door tong en teken	4	112	6	56
Taal vandaag	4	84	27	32
Taalwerk	3	20	5	14
Totaal 10 methodes		585	71	302

Hieruit blijkt duidelijk dat meisjes verreweg in de minderheid zijn: 12 procent van de teksten gaat over meisjes, 52 procent over jongens (de resterende 36 procent bestaat uit min of meer neutrale informatieve teksten). Hoewel onze verwachtingen niet al te hoog gespannen waren, viel deze uitkomst ons toch tegen temeer daar ook enkele nieuwere methoden geen evenwichtiger beeld laten zien.

In de tabel ontbreekt *Wegwijs*. Hierin bleken uitsluitend informatieve teksten te staan, waarin beide seksen ongeveer even vaak voorkwamen (hoewel we in de hogere maatschappelijke posities uitsluitend mannen aantreffen). Uit de vragen en opdrachten bleek dat de auteurs wel dege-

lijk aandacht hebben voor de meisje-jongensproblematiek en niet uitgaan van het traditionele rolpatroon. *Taal met effect* van dezelfde schrijvers dat *Wegwijs* in de toekomst gaat vervangen onderscheidt zich in dit opzicht ook positief van de andere methoden. Het boek is sterk gericht op de zelfwerkzaamheid van de leerlingen (en docenten!) en bevat slechts twee tekstjes met mannen als hoofdpersoon. Maar de hele opzet van het boek wijst erop dat de auteurs zich voortdurend richten op jongens én meisjes, zoals hieronder nog aan de orde zal komen.

Van de overige methoden is er één die meisjes en jongens een ongeveer even grote plaats gunt: *Taal vandaag*. Bovendien doet een eenvoudige optel-

ling van hoofdfiguren deze methode tekort, want nog belangrijker is dat er nergens sprake is van een stereotiep rolpatroon. Jongens kunnen dromerig zijn, meisjes kunnen initiatief nemen. Bovendien worden in de tekst voorkomende traditionele verhoudingen door middel van kritische vragen en opdrachten aan de kaak gesteld. Onze bevindingen stemmen overeen met die van Lautelager & Tordoir (1978) die dit boek vrij positief beoordelen vanwege het weinig traditionele wereldbeeld dat er in tot uiting komt. Helaas haalt het slechts een percentage van 6 procent op de 1290 door het Cito onderzochte boekenlijsten voor de brugklas (evenveel als het zeer traditionele *Taal leren door zelf corrigeren*); *Opbouw* en *Functioneel Nederlands* geven de toon aan met respectievelijk 24 procent en 13 procent.

(Taal-)seksisme in voorwoord en voorbeeldzinnen

Onder taalseksisme vallen die taalverschijnselen waardoor mensen op grond van hun biologisch geslacht worden gediscrimineerd. Het is niet zo verwonderlijk dat in dit geval voor *mensen* vaker *vrouwen* dan *mannen* ingevuld kan worden, aangezien er nog steeds ongelijkheid bestaat in hun maatschappelijke posities. Taalseksisme komt onder meer tot uiting in de pronominaal verwijzing: het gebruik van het zogenaamd neutrale *hij* als verwezen wordt naar een enkelvoudige persoonsnaam. In een brochure met richtlijnen ter bestrijding van taalseksisme wijzen Groen-Rusch e.a. (1979) op enkele alternatieven, zodat vrouwen niet langer 'onzichtbaar' blijven in de taal. Een aanverwant probleem vormt de vrouwelijke afleiding van persoonsnamen zoals *leraar-lerares*². Regelmatig wordt alleen de mannelijke vorm gebruikt, wat een nog grotere onzichtbaarheid van vrouwen in de taal bewerkstelligt (zie voor een uitgebreidere bespreking Brouwer 1980).

We kunnen spreken van taalseksisme in het voorwoord of in de docentenhandleiding als auteurs zich uitsluitend richten tot mannelijke docenten — de leraar en zijn klas — terwijl de taal mogelijkheden biedt als het woord *docent/docenten* of het gebruik van zowel de mannelijke als de vrouwelijke vorm *leraar of lerares*; ook is het mogelijk zich te richten tot de leerlingen. Van de elf onderzochte methoden wordt in vijf alleen tot mannen gesproken — *Collage*, *Functioneel Nederlands*, *Levende Taal*, *Taal leren door zelf corrigeren*, *Taalwerk* —; in vier tegen mannen en vrou-

wen — *Nederlands*, *Opbouw*, *Taal met effect*, *Wegwijs* —; en in twee tegen de leerlingen — *Taal door tong en teken*, *Taal vandaag*. Voor de volledigheid moet worden opgemerkt dat in *Collage* even wordt gerept van een 'juffrouw' die elke vorm van creativiteit in kinderen doodt door plaatjes voor ze uit te knippen langs een voorge tekende potloodlijn (Lerarenboek 1: 3).

Uit deze resultaten blijkt dat taal niet slechts de maatschappelijke verhoudingen weerspiegelt, maar soms achter de ontwikkelingen aandrentelt: in bijna de helft van de methodes wordt gesproken tot mannelijke leerkrachten, terwijl er altijd al relatief veel vrouwen werkzaam waren in het onderwijs.

Ook in de voorbeeld- en oefenzinnen vinden we de onzichtbaarheid van vrouwen: in ongeveer 60 procent van alle zinnen gaat het over een *hij*, in 15 procent over de meervoudsvorm *zij of men* e.d., en in 20 procent gaat het over een *zij*. Bovendien vervult deze *zij* in minstens de helft van het aantal gevallen een traditionele rol: *zij is kuis, passief, moeder, dom, onhandig, bezig met haar uiterlijk en het huishouden*. Enkele voorbeelden: 'Zijn verloofde werd door Jan gezoend.' (*Collage*) 'De vrouw staat erop dat zij fatsoenlijk behandeld wordt.' (*Collage*)

'Moeder bereidt op het fornuis het diner.' (*Functioneel Nederlands*)

'De radio stoort erg, want hij is op de grond gevallen toen mijn moeder hem wilde afstoffen.' (*Functioneel Nederlands*)

'Dames wrijven de klontjes uit de suiker en vermengen deze met melk.' (*Levende taal*)

'Marian is vandaag ziek omdat ze geen zin had om twee proefwerken te leren.' (*Opbouw*)

'Het naïeve kind verbeeldde zich dat zij die moeilijke zin kon ontleden.' (*Taal leren door zelf corrigeren*)

'Zij is het slankste meisje van de klas.' / 'Hij is de handigste jongen van de klas.' (*Taal door tong en teken*).

Het is een lastig en zeker tijdrovend karwei dit laatste onderdeel perfect uit te werken. Men zou dan alle voorbeeldzinnen, soms 1000 per deel, moeten indelen naar *hij/zij*-zinnen met negatieve/positieve betekenis. We geven hier dan ook alleen een eerste indruk; maar in aanmerking genomen dat vrouwen sterk ondervertegenwoordigd zijn, menen we dat ze meer dan mannen stereotiep en negatief worden afgeschilderd.

Zoals te verwachten was steken *Taal vandaag* en *Taal met effect* ook hier gunstig af bij de overige methoden. Het meest consequent niet-seksistisch is de laatste. De auteurs spreken steeds van 'je buurman of buurvrouw' (één 'vergissing' op pag. 124 handelend over een schrijver: 'als hij niet deskundig is ...') en wisselen bovendien, wat je zelden tegenkomt, de volgorde regelmatig af: 'je leraar of lerares' (pag. 11) en 'je leraressen en leraren' (pag. 15). Misschien zullen juist dergelijke subtiliteiten de integratie van de andere helft van de wereldbevolking bevorderen, tenminste in de taal.

Epiloog

Op enkele lichtpuntjes na ziet het er met de middelebare schoolmethodes nog somber uit wat betreft de rolverdeling tussen vrouwen en mannen. Van vrouwen wordt passiviteit en ondergeschiktheid verwacht, van mannen stoerheid en leiderschap, zodat beide seksen in hun individuele ontwikkeling worden beknot.

Minister Pais, die zich inspant voor emancipatiezaken, heeft in mei 1979 een beleidsnota uitgebracht waarin een skala van maatregelen wordt genoemd die tot doel hebben de achterstand van vrouwen in het onderwijs en wetenschappelijk

onderzoek te verkleinen. Hij propageerde onder meer om in de voorlichting en omscholing traditionele stereotiepen te relativiseren en hij was misschien teleurgesteld dat in het najaar van 1979 nog steeds 97,5 procent van de hbo-studenten kinderverzorging en -opvoeding en 2,5 procent van de hbo-studenten hoger technisch onderwijs vrouwen waren (*Uitleg Krant* 61, 10, januari 1980). Huisman (1979) merkt op dat het niet alleen aan de voorlichting ligt dat er zo weinig vrouwen een 'mannenberoep' kiezen, zulke vrouwen worden bij sollicitaties namelijk al gauw als tweede keus beschouwd — 'belt u voor uw zoon?'.

Maar lange tijd voor er sprake is van beroepsvoorlichting of omscholingskansen worden kinderen gevormd door ouders en school. In dit artikel is van deze twee nog de minst gecompliceerde aan de orde. Uit de onderzoeksresultaten blijkt dat kinderen én op de basisschool én in het voortgezet onderwijs worden geconfronteerd met een zeer traditioneel rolpatroon; naar mijn mening pakt dit voor vrouwen nadeliger uit dan voor mannen omdat van mannen in ieder geval iets (zij het teveel) maar van vrouwen mede vanwege hun onzichtbaarheid grotendeels niets verwacht wordt. Laat ik besluiten met een variant op een oproep van Kolkman³ van zes jaar geleden: Auteurs, docenten, uitgevers, doe er wat aan.

Noten

- 1 Dit onderzoek werd uitgevoerd in het kader van een werkgroep bij de Vakgroep Nederlands aan de Rijksuniversiteit van Leiden. Met dank aan de deelnemers: Hanneke Boender, Til Hagenaar, Jacqueline Koolstra, Jan Kuijpers, Rob Mientjes, Addie de Moor, Irene Niggebrugge, Leonore van Prooijen, Majella de Spaaij, Jos Vermeulen, Marjolein van Wesselo, Marie-Christine Witteman.
- 2 Van lang niet alle persoonsnamen worden vrouwelijke afleidingen gevormd, bijvoorbeeld *tandarts*, *dokter*, *deskundige*, die in principe naar een man en een vrouw kunnen verwijzen. Het feit dat men in eerste instantie vaker aan een man denkt, heeft meer te maken met iemands maatschappijbeeld dan met de taalvorm in kwestie. In tegenstelling tot *leraar-lerares* kan *docent-docenten* naar mijn gevoel verwijzen naar mannen én vrouwen, onder meer omdat *lerares-lerares*

ressen meer in het taalgebruik is ingeburgerd dan *docente-docentes*. Zo kan wel worden geadverteerd met *docent (m/v)*, maar niet met *leraar (m/v)*. Het lijkt me waarschijnlijk dat vrouwelijke afleidingen en daarna het gebruik van (m/v) overbodig zullen worden als er een minder strikte scheiding bestaat tussen specifiek vrouwelijke en specifiek mannelijke beroepen en taken. Op een andere plaats wil ik de linguïstische aspecten van deze problematiek nader uitwerken, temeer daar het wenselijk lijkt geen 'nieuwe' vrouwelijke afleidingen te vormen, al was het alleen maar ter voorkoming van zulke omslachtige formuleringen als *medewerk(st)er* en *medewerker of medewerkster*.

- 3 Kolkman (1974: 25): 'Uitgevers, onderwijzers, auteurs, doe er wat aan! En vooral: ouders doe er wat aan!'

Literatuur

- D. Brouwer 'Taalwetenschap: taal en sekse', te verschijnen in: *Wetenschap en Samenleving* febr. 1980
- A. Groen-Rusch e.a. *Richtlijnen ter vermindering van seksisme in teksten en illustraties* De Feeks, Nijmegen 1979
- J. Huisman "'Mannenberoep' voor vrouwen uitzondering' in: *NRC Handelsblad* 6 april 1979
- M.A. Kolkman 'Moeder haalt de mand met kapotte kousen maar weer eens voor de dag' in: *Plus min boek* (1974), 20-26
- L. Lauteslager & A. Tordoir *Taal en werkelijkheid in het taalboek* Amsterdam 1978 (doctoraalscriptie, Instituut voor Algemene Taalwetenschap)
- Plus min boek* uitgave van de werkgroep 'Kinderboeken' MVM, Leiden 1974
- Sekse & Test* uitgave van de werkgroep 'Sekse en tekst' van MVM, Den Haag 1975.

HET BESTE UIT 10 JAAR MOER

Binnenkort te koop:

het puikje uit 10 jaar Moer. Een ideale verzameling artikelen over moedertaalonderwijs.

Voor een luttel bedrag.

Docenten Nederlands aan opleidings- scholen:

stop maar vast met stencillen voor het volgende studiejaar.

Inlichtingen en bestellingen bij

het VON-bureau:

tel. 02975 — 67297 (di, wo-ochtend en do-avond)